

Rozwój mowy i kompetencji językowej człowieka

17 sierpnia 2026

Wprowadzenie

Rozwój mowy obejmuje nabywanie sprawności językowych i komunikacyjnych. Dotyczy nie tylko wypowiadania słów, lecz także rozpoznawania dźwięków mowy, rozumienia wypowiedzi, opanowywania słownictwa i gramatyki, budowania narracji oraz posługiwania się językiem odpowiednio do celu i sytuacji społecznej. Ważnym obszarem jest pragmatyka, czyli wiedza o tym, jak używać języka podczas rozmowy, proszenia, informowania, wyjaśniania, żartowania, argumentowania czy wyrażania emocji.

Rozwój językowy nie jest prostym gromadzeniem kolejnych słów. Dziecko stopniowo odkrywa, że znaki językowe reprezentują przedmioty, działania, właściwości i pojęcia, a także że można je łączyć zgodnie z regułami. Uczy się ponadto uwzględniać perspektywę odbiorcy i dostosowywać wypowiedź do kontekstu.

Chociaż terminu „mowa” używa się często w odniesieniu do języka dźwiękowego, rozwój językowy może przebiegać również w naturalnym języku migowym. Najważniejsza jest możliwość regularnego uczestniczenia w bogatej i dostępnej komunikacji. Granice wieku związane z poszczególnymi osiągnięciami należy traktować orientacyjnie, ponieważ dzieci różnią się tempem rozwoju, doświadczeniem, temperamentem i warunkami środowiskowymi.

Biologiczne dyspozycje i znaczenie

Środowiska

Powstało wiele teorii wyjaśniających, w jaki sposób dziecko opanowuje język. Każda z nich podkreśla inne czynniki, ale żadna samodzielnie nie opisuje całej złożoności tego procesu.

Podejście natywistyczne

Badacze o orientacji natywistycznej zakładają, że sama obserwacja wypowiedzi otoczenia nie wystarcza do wyjaśnienia szybkości i twórczego charakteru rozwoju języka. Dziecko musi posiadać biologiczne predyspozycje oraz odpowiednio zorganizowany układ nerwowy, które umożliwiają mu wykrywanie struktur językowych.

Noam Chomsky proponował pojęcie wrodzonego mechanizmu przyswajania języka. Miał on pomagać dziecku wydobywać reguły gramatyczne z niepełnych i zmiennych wypowiedzi słyszanych w otoczeniu. W późniejszych wersjach swojej teorii Chomsky opisywał język za pomocą zasad wspólnych różnym językom oraz parametrów, których ustawienie zależy od kontaktu z konkretnym językiem.

Steven Pinker również podkreślał biologiczne przygotowanie człowieka do opanowywania języka, ale zwracał uwagę na jego wyuczalność. Dziecko nie otrzymuje gotowego języka w chwili narodzin. Biologiczne predyspozycje umożliwiają mu natomiast sukcesywne uczenie się słów, regularności i konstrukcji obecnych w komunikacji otoczenia.

Podejście poznawcze

Według orientacji poznawczej rozwój języka wykorzystuje ogólne mechanizmy uczenia się, spostrzegania, zapamiętywania, kategoryzowania i wnioskowania. Dziecko wykrywa powtarzające się regularności w strumieniu mowy, łączy słowa z obserwowanymi zdarzeniami i tworzy kategorie pojęciowe.

W tym ujęciu rozwój językowy jest ściśle związany z rozwojem reprezentacji symbolicznej, uwagi, pamięci, zdolności do naśladowania oraz rozumienia intencji innych ludzi. Nie trzeba zakładać istnienia mechanizmu przeznaczonego wyłącznie do nauki języka, choć ogólne możliwości poznawcze muszą być odpowiednio przygotowane do przetwarzania bardzo złożonych informacji.

Teorie uczenia się

Zwolennicy teorii uczenia się podkreślają znaczenie naśladownictwa, ćwiczenia i wzmocnień. Opiekunowie reagują na dziecięce wypowiedzi, odpowiadają na nie, rozwijają je i zachęcają dziecko do dalszej komunikacji. Wzmacnianie kolejnych przybliżeń może zwiększać częstość zachowań skutecznych komunikacyjnie.

Samo nagradzanie poprawnych wypowiedzi nie wyjaśnia jednak, w jaki sposób dziecko tworzy zdania, których nigdy wcześniej nie słyszało. Rodzice częściej reagują na sens i prawdziwość wypowiedzi niż na jej pełną poprawność gramatyczną. Dzieci popełniają również błędy świadczące o samodzielnym odkrywaniu reguł, a nie o prostym kopiowaniu wypowiedzi dorosłych.

Podejścia społeczno-interakcyjne

Teorie społecznego uczenia się i podejścia interakcyjne akcentują znaczenie kontaktu z innymi ludźmi. Język rozwija się podczas wspólnego działania, wymiany spojrzeń, gestów i dźwięków oraz uczestniczenia w powtarzalnych sytuacjach, takich jak karmienie, zabawa czy oglądanie książek.

E.L. Moerk próbował integrować teorię uczenia się, podejścia społeczne i koncepcje rozwoju poznawczego. Zwracał uwagę na ciągłe sprzężenia zwrotne między dzieckiem a opiekunem. Dorosły nie tylko nagradza wypowiedź, lecz także odpowiada na nią, poprawnie ją rozwija, powtarza potrzebne słowo i dostarcza wzoru możliwego do wykorzystania w kolejnych

sytuacjach.

Najpełniejsze wyjaśnienie rozwoju języka wymaga połączenia różnych perspektyw. Biologiczne przygotowanie, mechanizmy poznawcze, uczenie się regularności, rozwój społeczny i jakość komunikacji otoczenia współdziałają ze sobą.

Początki rozwoju w okresie prenatalnym

Struktury układu słuchowego zaczynają kształtować się stosunkowo wcześnie, ale funkcjonalna wrażliwość słuchowa rozwija się stopniowo. W drugiej połowie ciąży płód reaguje na dźwięki, a szczególne znaczenie mają rytm i intonacja mowy, czyli jej prozodia. Pod koniec okresu prenatalnego możliwe jest różnicowanie niektórych właściwości głosu osoby, której mowa była często słyszana.

Doświadczenia prenatalne nie oznaczają znajomości słów ani gramatyki. Przygotowują jednak dziecko do rozpoznawania rytmicznych i melodycznych cech języka obecnego w jego otoczeniu.

Wczesne dzieciństwo

Percepcja mowy

Niemowlęta od pierwszych miesięcy życia są wrażliwe na dźwięki ludzkiej mowy. Potrafią różnicować kontrasty fonetyczne, rytm, intonację i sposób akcentowania. Początkowo reagują na wiele różnic występujących w rozmaitych językach. W ciągu pierwszego roku ich percepcja coraz silniej dostosowuje się do języka lub języków regularnie słyszanych w otoczeniu.

Jednym z najważniejszych zadań jest segmentacja, czyli odnajdywanie granic słów w ciągłym strumieniu dźwięków. W naturalnej wypowiedzi między słowami nie zawsze występują

wyraźne przerwy. Dziecko wykorzystuje więc powtarzalność sylab, akcent, intonację, kontekst oraz statystyczne prawidłowości współwystępowania dźwięków.

Duże znaczenie ma mowa skierowana do dziecka. Zwykle charakteryzuje ją wyraźniejsza i bardziej zróżnicowana intonacja, wolniejsze tempo, liczne powtórzenia, stosunkowo krótkie zdania oraz silna ekspresja. Taki sposób mówienia przyciąga uwagę i uwydatnia strukturę wypowiedzi. Nie wszyscy opiekunowie i nie wszystkie kultury posługują się jednak identycznym stylem, a dzieci mogą skutecznie uczyć się języka w różnych środowiskach komunikacyjnych.

Rozwój produkcji dźwięków

Pierwsze wokalizacje niemowlęcia nie są jeszcze słowami, lecz stanowią podstawę późniejszego rozwoju. W pierwszych tygodniach dominują płacz, dźwięki związane z fizjologią i proste wokalizacje. Około drugiego lub trzeciego miesiąca pojawia się gruchanie, obejmujące przedłużone dźwięki przypominające samogłoski. Ma ono znaczenie społeczne, ponieważ często występuje w kontakcie z opiekunem.

Około szóstego lub siódmego miesiąca rozwija się gaworzenie kanoniczne, nazywane także zasadniczym. Dziecko tworzy powtarzające się połączenia spółgłosek i samogłosek, takie jak „ba-ba-ba”. W kolejnych miesiącach gaworzenie staje się bardziej zróżnicowane. Pojawiają się zmienne sekwencje sylab, na przykład „ba-di-ba”, a ich intonacja coraz bardziej przypomina wypowiedzi otoczenia.

Pod koniec pierwszego roku gaworzenie współistnieje z pierwszymi słowami. Za słowo można uznać taką względnie stałą formę dźwiękową, którą dziecko wykorzystuje w powtarzalny i sensowny sposób. Wymowa nie musi być zgodna z formą dorosłą. Istotne jest, że dany dźwięk konsekwentnie odnosi się do określonej osoby, przedmiotu, działania lub sytuacji.

Rozwój słownika i znaczeń

Pierwsze słowa pojawiają się zwykle w pobliżu pierwszych urodzin, choć zakres typowego zróżnicowania jest szeroki. Często dotyczą osób, przedmiotów, zwierząt, pokarmów, działań i codziennych sytuacji. W różnych kulturach pierwsze słowniki są częściowo podobne, ponieważ odnoszą się do doświadczeń ważnych dla małego dziecka.

Rozumienie słów wyprzedza ich produkowanie. Dziecko zwykle rozumie więcej wyrażen, niż potrafi samodzielnie wypowiedzieć. Około drugiego roku życia słownik czynny może obejmować od kilkudziesięciu do kilkuset słów, ale różnice indywidualne są znaczne. Dziewczynki jako grupa zaczynają mówić nieco wcześniej od chłopców, lecz różnica przeciętna jest niewielka i nie pozwala przewidywać rozwoju konkretnego dziecka.

Tempo zdobywania słownictwa nie jest stałe. U części dzieci obserwuje się okres wyraźnego przyspieszenia, a u innych rozwój ma bardziej równomierny przebieg. Początkowo w słowniku często dominują nazwy przedmiotów, ale ważne są również czasowniki, określenia właściwości i wyrażenia regulujące interakcje społeczne.

Dziecko musi zrozumieć, że znak językowy jest umowny: brzmienie wyrazu zwykle nie przypomina oznaczanego obiektu. Musi również odkryć, że nazwa może dotyczyć całej kategorii, a nie tylko jednego egzemplarza. W toku tego procesu występuje nadmierne zawężanie znaczenia, gdy słowo odnosi się tylko do jednego znanego obiektu, oraz nadmierne rozszerzanie, gdy ta sama nazwa jest stosowana wobec zbyt szerokiej grupy przedmiotów.

Podczas ustalania znaczenia dziecko korzysta ze wskazówek gramatycznych, poznawczych i sytuacyjnych. Może zakładać, że nowe słowo oznacza cały przedmiot, a nie jego przypadkową część, albo że nieznana nazwa odnosi się do obiektu, który nie posiada jeszcze znanej nazwy. Założenia te są użytecznymi

strategiami, a nie bezwzględnymi regułami. Dzieci wielojęzyczne wcześniej uczą się, że jeden obiekt może posiadać nazwy w różnych językach.

Pierwsze konstrukcje gramatyczne

Początkowo dziecko posługuje się wypowiedziami jednowyrazowymi, nazywanymi holofrazami. Pojedyncze słowo może przekazywać znaczenie odpowiadające całemu zdaniu. Wypowiedź „mama” może oznaczać prośbę o przyjście, informację o obecności matki albo pytanie, gdzie ona jest. Znaczenie wynika z gestu, intonacji i sytuacji.

Około osiemnastego miesiąca, choć u różnych dzieci może to nastąpić wcześniej lub później, pojawiają się połączenia dwóch wyrazów. Wypowiedzi takie jak „mama daj” albo „tata auto” wyrażają relacje między wykonawcą, czynnością i przedmiotem. Nie są całkowicie pozbawione gramatyki. Dziecko wykorzystuje kolejność słów i znaczenia relacyjne, choć pomija część końcówek i wyrazów funkcyjnych. Z tego powodu wypowiedzi te określa się jako mowę telegraficzną.

Rozwój pragmatyki

Podstawy dialogu pojawiają się przed pierwszymi słowami. Niemowlę i opiekun uczestniczą w protokonwersacjach, w których wymieniają spojrzenia, uśmiechy, dźwięki i gesty. Zabawy takie jak „a kuku” uczą naprzemienności oraz oczekiwania na reakcję partnera.

Dziecko posługuje się gestami protoimperatywnymi, gdy próbuje nakłonić drugą osobę do wykonania działania lub podania przedmiotu. Gesty protodeklaratywne służą natomiast dzieleniu uwagi i komentowaniu rzeczywistości. Dziecko wskazuje interesujący obiekt nie tylko po to, aby go otrzymać, lecz także po to, aby druga osoba zwróciła na niego uwagę.

Zdolności dialogowe w pierwszych latach są ograniczone, ale

nie sprowadzają się jedynie do schematu pytanie–odpowiedź. Dziecko stopniowo uczy się inicjować wymianę, podtrzymywać wspólną uwagę i sygnalizować zakończenie interakcji.

Średnie dzieciństwo

Między drugim a szóstym rokiem życia rozwój językowy przebiega bardzo intensywnie. Dziecko odkrywa, że osoby, przedmioty, działania i właściwości mogą być nazywane, dlatego aktywnie pyta o znaczenia i tworzy własne określenia.

Słownik szybko się powiększa. Pod koniec wieku przedszkolnego słownik czynny może obejmować kilka tysięcy słów, a słownik bierny jest znacznie większy. Podawane liczby mają jednak charakter orientacyjny, ponieważ wynik zależy od sposobu mierzenia, języka, doświadczeń dziecka i przyjętej definicji słowa.

Zmienia się również sposób organizowania znaczeń. Młodsze dzieci łączą słowa głównie tematycznie, na przykład „pies–buda” albo „łyżka–zupa”. Z czasem coraz częściej uwzględniają przynależność do wspólnej kategorii, łącząc psa z kotem jako zwierzęta. Definicje początkowo odwołują się do wyglądu i funkcji, a później zaczynają wskazywać klasę nadrzędną oraz cechy odróżniające.

W zakresie gramatyki dziecko opanowuje podstawowy szysk wyrazów, odmianę rzeczowników i czasowników oraz zasady budowania zdań. Pojawia się hiperregularyzacja, czyli stosowanie poznanej reguły także do wyjątków. Błąd ten nie świadczy o regresie. Przeciwnie, pokazuje, że dziecko samodzielnie odkryło regułę i próbuje używać jej konsekwentnie.

Pod koniec wieku przedszkolnego dzieci tworzą zdania złożone współrzędnie i podrzędnie. Potrafią mówić o przeszłości, planach, przyczynach i przypuszczeniach. Używają języka twórczo, wymyślając nowe słowa i konstrukcje. Zaczynają

rozumieć niektóre znaczenia przenośne, chociaż interpretacja dosłowna nadal bywa dominująca.

Rozwija się świadomość językowa. Dziecko zaczyna dostrzegać, że wypowiedź składa się ze słów, słowa mogą mieć różne znaczenia, a forma zdania może zostać oceniona niezależnie od jego treści. Stopniowo rozpoznaje też cechy odróżniające opowiadanie od opisu, rozmowy czy instrukcji.

W zakresie pragmatyki doskonalą się umiejętność przejmowania tonu, utrzymywania tematu i uwzględniania wiedzy rozmówcy. Dziecko uczy się kulturowo przyjętych sposobów zwracania się do ludzi oraz dostosowywania wypowiedzi do sytuacji, stopnia znajomości i roli społecznej odbiorcy.

Rozwija się kompetencja narracyjna. Opowiadania stają się dłuższe, obejmują więcej epizodów, a zdarzenia są coraz częściej łączone związkami przyczynowo-skutkowymi. Dziecko zaczyna uwzględniać bohaterów, ich cele, przeszkody i zakończenie wydarzeń. W tym okresie pojawiają się również podstawy czytania i pisanie.

Późne dzieciństwo

W wieku szkolnym słownik nadal intensywnie się rozwija. Dziecko poznaje wyrazy podczas lekcji, rozmów i samodzielnego czytania. Coraz więcej słów przyswaja pośrednio, wnioskując o ich znaczeniu z kontekstu. Dokładna liczba poznawanych słów jest bardzo zróżnicowana, dlatego dane mówiące o kilkunastu lub kilkudziesięciu wyrazach dziennie należy rozumieć jako wartości szacunkowe.

Poprawia się rozumienie złożonych konstrukcji gramatycznych, między innymi strony biernej, zdań warunkowych i wielokrotnie złożonych. Starsze dzieci sprawniej rozpoznają, do którego elementu zdania odnosi się zaimek, oraz lepiej radzą sobie z wypowiedziami, których znaczenie zależy od struktury składniowej.

Definicje stają się bardziej abstrakcyjne i kategoryjne. Zamiast mówić wyłącznie, że rower „służy do jeżdżenia”, dziecko może wyjaśnić, że jest to pojazd napędzany siłą mięśni. Rozumienie wyrazów wieloznacznych tworzy podstawę interpretowania żartów językowych, metafor i bardziej złożonych tekstów.

Pod wpływem nauki gramatyki rozwija się świadomość metajęzykowa. Dziecko zaczyna rozpoznawać jako słowa nie tylko rzeczowniki, czasowniki i przymiotniki, lecz także przyimki, spójniki oraz inne wyrazy funkcyjne. Potrafi zastanawiać się nad poprawnością wypowiedzi, celowo ją przekształcać i wyjaśniać niektóre reguły.

Między siódmym a dziesiątym rokiem życia intensywnie rozwija się kompetencja narracyjna. Opowiadania stają się spójniejsze, zawierają wyraźną strukturę i informacje potrzebne odbiorcy. Dziecko stosuje również coraz bardziej złożone strategie konwersacyjne, takie jak doprecyzowanie, parafraza, uzasadnienie i sprawdzanie, czy zostało zrozumiane.

Szczególnego znaczenia nabiera język pisany. Fields i Spangler wskazują sześć grup warunków sprzyjających rozwojowi piśmienności: obecność różnorodnych materiałów drukowanych, bogate środowisko języka mówionego, bezpośrednie doświadczenia poszerzające słownictwo, kontakt z reprezentacją symboliczną, możliwość eksperymentowania z pisanem oraz samodzielne odkrywanie czytania.

Warunki te nie powinny być rozumiane jako mechaniczna lista wymagań. Najważniejsze jest, aby dziecko doświadczało czytania i pisanie jako działań znaczących, służących komunikacji, poznaniu i przyjemności.

Okres dorastania

W adolescencji nadal rozwijają się słownictwo, gramatyka, pragmatyka i świadomość językowa. Zasób leksykalny wzbogaca

się o pojęcia abstrakcyjne, specjalistyczne oraz związane z wartościami, relacjami społecznymi i własną tożsamością.

Młodzież coraz lepiej rozumie złożone konstrukcje składniowe oraz wypowiedzi, których sens nie jest wyrażony bezpośrednio. Rozwija się zdolność interpretowania metafor, ironii, sarkazmu i aluzji. Kompetencja ta wymaga nie tylko znajomości słów, lecz także uwzględnienia intencji nadawcy, kontekstu, tonu głosu i wspólnej wiedzy rozmówców.

Dorastający potrafią dostosowywać styl mówienia do sytuacji. Inaczej wypowiadają się podczas rozmowy z przyjaciółmi, inaczej w sytuacji oficjalnej, a jeszcze inaczej w tekście pisanym. Uczą się świadomie wykorzystywać różne rejestry językowe, argumentować, prowadzić dyskusję i budować rozbudowane wypowiedzi.

Rozwój kompetencji językowej umożliwia czytanie i interpretowanie literatury przeznaczonej dla dorosłych. Pełne zrozumienie utworu zależy jednak również od doświadczenia, wiedzy kulturowej, wrażliwości i znajomości konwencji literackich. Rozwój języka nie kończy się wraz z osiągnięciem dorosłości. Słownictwo, sprawność narracyjna i zdolność dostosowywania komunikacji mogą doskonalić się przez całe życie.

Podsumowanie

Rozwój mowy jest wielowymiarowym procesem obejmującym percepcję, produkcję, słownictwo, gramatykę, rozumienie, pragmatykę oraz świadomość językową. Jego podstawy powstają przed narodzinami, kiedy rozwija się wrażliwość na dźwięki i prozodię. W niemowlęctwie dziecko uczy się rozpoznawać strukturę mowy, uczestniczy w protokonwersacjach, gaworzy i wypowiada pierwsze słowa. W kolejnych latach gwałtownie rozwija słownictwo, gramatykę i zdolności narracyjne, a w okresie szkolnym intensywnie opanowuje język pisany. Adolescencja przynosi dalszy rozwój pojęć abstrakcyjnych,

rozumienia metaforycznego i umiejętności świadomego dostosowywania wypowiedzi.

Żadna pojedyncza teoria nie wyjaśnia całego procesu. Biologiczne predyspozycje umożliwiają uczenie się języka, mechanizmy poznawcze pozwalają wykrywać jego regularności, a interakcje społeczne dostarczają znaczeń, celów i informacji zwrotnej. Język jest zarazem narzędziem komunikacji, poznawania rzeczywistości, regulowania zachowania i budowania relacji z innymi ludźmi.

Opracowano na podstawie tekstu Marii Kielar-Turskiej „Rozwój mowy”.

Jeśli potrzebujesz pomocy w pisaniu nowej pracy z pedagogiki, to polecamy serwis [pisanie prac z pedagogiki](#) - fachowa pomoc w pisaniu prac.